

№	Автор, вихідні дані книжки	Формат, см	Видавнична оправа	Вид паперу книжки	Примітки – ціна, зчеплення фарби з папером та інше
4.	<i>Вобль Н.Г.</i> Начальный курс политической экономики. Друкарня «Прогресс» Киев, 1918 – 40 с.	23,0 x 14, 6	м'яка	книжково-журнальний	книга попиту читачів не користувалася, зчеплення фарби з папером добре
5.	<i>Мицюк О.</i> Комуністична Україна. Друкарня ставропільського інституту. Львів, 1921 – 24 с.	14,3 x 11,2	м'яка, сірий обгортковий папір	книжково-журнальний	книга не зачитана, стан добрий, папір потребує консерваційних заходів
8.	<i>Троцький Л.</i> Международное положение и Красная Армия. Москва, 1918 – 18 с.	13,5 x 15,2	без палітурки	обгортковий	ціна 40 коп., папір крихкий, потребує реставраційних робіт (залом, захвати аркушів)
9.	Статут польової служби. Видання УНВ Генерального штабу. Друкарня Кноллера і сина у Перемишлі, 1921 – 232 с.	16,0 x 11,4	твердий картон	газетний	стан книги добрий, користувалася попиту у читачів, зчеплення фарби з папером добре

Грина Скобець, Галина Новікова

ІЗ ДОСВІДУ ОБСТЕЖЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ДОКУМЕНТНИХ ФОНДІВ

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (НБУВ) акумулювала в своїх фондах значні скарби духовності української нації та світової культури, серед яких – численні видання іноземними мовами, унікальні за сукупністю зібраних видів, типів, універсальністю тематики та хронологічними рамками (період з XVIII ст. до 1939 р.). Тривалий час через брак вільних площ значну їх частину було сконцентровано в обмінно-резервному фонді, для широкого загалу читачів вони не використовувалися. Введення в дію нового корпусу НБУВ та створення у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій сектора організації фонду іноземної літератури уможливило втілення програми напруження, поповнення і раціонального використання західноєвропейських видань

зазначеного періоду. Важливою складовою частиною цієї програми є запровадження науково обгрунтованих заходів забезпечення довготермінового зберігання документів. З цією метою, в межах запровадження загальної системи забезпечення збереження документних фондів НБУВ, було проведено експертизу стану фізичного збереження масиву західноєвропейської літератури, обраного з принципом компактного розташування у сховищі.

Обстеження здійснювалися за вимогами ГОСТ 7.50-90 «СИБИД. Консервація документів. Общіе требования» [1], вдаючись до методик і рекомендацій, запропонованих Бібліотекою Російської Академії наук [2], Всеросійською державною бібліотекою іноземної літератури ім. М.І. Рудоміної [3], а також

статистичного аналізу стану фізичного збереження документів, розробленого у НБУВ [4]. Огляд відбувався за таким планом:

1. Визначення для огляду кількості примірників, необхідних для характеристики стану фізичного збереження фонду в цілому;
2. Вибір місць у сховищі (точки відліку) для пробного відбору;
3. Пробний відбір і огляд окремих екземплярів для визначення міри ураження фонду мікобіотою та ентомофауною;
4. Коригування кількості екземплярів для огляду, зважаючи на міру ураження фонду біодеструкторами;
5. Огляд документів з описом міри їх фізичного збереження;
6. Статистична обробка результатів огляду;
7. Висновки і рекомендації щодо збереження фонду.

На першому етапі огляду визначали кількість примірників, достатню для вірогідної характеристики стану фізичного збереження обраного фонду. Відповідно до норм, запропонованих Всеросійською державною бібліотекою іноземної літератури ім. М.І. Рудоміної, для обраного масиву (60 тис. од. зб.) необхідно обстежити щонайменше 900 екземплярів, за умови 5% помилки. Однак ця норма не враховує міри ураження фонду біодеструкторами. Цей недолік можна усунути, керуючись інструкцією Бібліотеки Російської Академії наук № 127-535-911 по перевірці режиму зберігання бібліотечного фонду кількісним методом [2].

Перевірку стану фізичного збереження документного фонду починали з вилучення й огляду певної кількості примірників (не менше 30) з метою виявлення біологічних ушкоджень. Частку від ділення кількості уражених примірників до загальної кількості оглянутих книг вважали долею уражених книг. Послугуючися відповідними таблицями згаданої методики, визначали кількість од. зб. основного відбору, які необхідно оглянути при заданій вірогідній ймовірності 0,95. Коли норми огляду за зазначеними методиками не збігалися, обирали більшу. Для масиву західноєвропейської літератури обраною вибіркою є 900 прим.

Відбір екземплярів для обстеження починали з стелажів, розташованих біля зовнішніх стін, у кутках, біля вікон, причому місця відбору мали бути на однакових відстанях одне від одного.

З метою отримання кількісної характеристики стану фізичного збереження фонду, дефекти й пошкодження основних елементів книги оцінювали за п'ятибальною шкалою з подальшим врахуванням коефіцієнтів фізичного збереження ($K_{\text{ф}}$) згідно з розробленою в НБУВ методикою [4].

Статистична обробка отриманих результатів, дала змогу побудувати статистичні ряди, проілюстровані графічно на мал. 1, 2, 3 і зробити висновки щодо стану фізичного збереження масиву західноєвропейської літератури.

Аналіз гістограми № 1 (мал. 1) стану фізичного збереження зовнішнього оформлення документів з урахуванням виявлених під час огляду специфічних особливостей фонду показав:

1. 1,2% оглянутих книг мають $K_{\text{ф}}$, що дорівнює одиниці, тобто зовсім без дефектів і пошкоджень. Це, в основному, видання другої пол. XIX — поч. XX ст. з ледериновими або комбінованими (шкіра/ледерин) оправами; з форзацами, виготовленими зі спеціального гладкого або звичайного, але високоякісного паперу; з пофарбованими або навіть позолоченими обрізми. Висока міра їх фізичного збереження, як і естетична цінність, зумовлені якістю матеріалів і технологією виготовлення оправи. Оправи з цих матеріалів зручні в умовах довготермінового зберігання, бо не затримують пил, майже не псується при напіввогкому знепильненні, добре захищають блок книги від пошкоджень. Тому навіть при зберіганні в умовах, що не відповідали нормативним вимогам, але за умов відсутності аварій та обмеження користування вони збереглися дуже добре.

Основним недоліком оправ такого типу є порівняно велика вага, яка при неакуратній експлуатації спричинює відрив оправи від блока книги.

2. 15,2% масиву західноєвропейської літератури складають документи з високими $K_{\text{ф}}$ (0,8-1), що мають оправи з потенційно тривких матеріалів: шкіри, ледерину, картону або їх комбінацій. Зниження коефіцієнтів фізичного збереження цієї групи документів свідчить про наявність незначних дефектів: пошкодження кутів, спинки; незначна деформація оправи (для шкіряних оправ); забрудненість форзаца; жовті плями на ньому як наслідок окислення клею; окремі сліди життєдіяльності комах, які в цілому не псують зовнішнього вигляду документа. За умов обмеженого користування вони можуть зберігатися ще тривалий час. Для таких книг можна рекомендувати ремонт пошкоджених елементів оправи.

3. Більша частина документів (63%) з оглянутого масиву західноєвропейської літератури — це книги, журнали, брошури, газети з $K_{\text{ф}}$ зовнішнього оформлення від 0,4 до 0,8.

Приблизно 10% з них — це книги, що мають оправи з потенційно тривких матеріалів, але внаслідок незадовільних умов зберігання (довготривале розміщення в підвальних приміщеннях) та експлуатації (неохайне користування, часте переміщення) набули різноманітних дефектів і пошкоджень: частковий

або повний відрив спинки; механічне пошкодження кутів; комплекс пошкоджень від надмірного зволоження внаслідок аварійних ситуацій, слідів життєдіяльності комах.

Такі самі дефекти притаманні книгам, що мають картонні або комбіновані справи (шкіра/картон, ледерин/картон) і становлять 75% книг з цієї групи. Однак їх основним і найтипівішим недоліком є забрудненість як результат порушення санітарно-гігієнічних умов зберігання. На поточний момент подібні оправи можна вважати такими, що частково або повністю втратили свою естетичну цінність. Для покращання стану фізичного збереження цієї частини книжкового фонду необхідно найближчим часом замінити щонайменше 15% оправ, а згодом – ще 35%. 25% таких оправ необхідно відремонтувати.

Журнали та брошури з м'якими паперовими обкладинками, що становлять 15% від оглянутого фонду, мають низьку потенційну тривкість і $K_{\text{ф}}$ в межах 0,4-0,8. Для їх подальшого зберігання необхідна заміна паперових обкладинок на потенційно тривкіші. Якщо з певних причин це зробити неможливо, необхідно виготовити спеціальні контейнери або папки для їх зберігання.

Суттєве зниження коефіцієнтів фізичного збереження зовнішнього оформлення цієї групи документів значною мірою пов'язане з дефектами форзаца і прилеглих до нього сторінок книжкового блока. До таких дефектів слід віднести жовті плями, поширювані майже на весь форзац і прилеглі до нього сторінки; плями, котрі можна класифікувати як сліди старого мікологічного ушкодження; забрудненість через неохайне користування книгою (жирові плями, захвати, бруд невідомого походження тощо).

Незначна частина цієї групи – старі книги кінця XVII – поч. XVIII ст. в пергаментних оправах або в оправах із білої свинячої шкіри. Такі оправи потребують спеціальних консерваційних і реставраційних заходів.

Оправи з низькими $K_{\text{ф}}$ (0-0,4) має 21% від усього оглянутого фонду. До цієї групи, насамперед, належать елементи зовнішнього оформлення (часткова або повна відсутність оправи чи форзаца), відрив оправи від блока, втрата форзаца й окремих сторінок (дефектні книги). Сюди слід віднести книги, оправа яких повністю зіпсована з тих чи інших причин (наслідки попадання в зону аварії, суцільне пошкодження оправи комахами тощо). Документи цієї групи потребують негайної заміни оправи.

Аналізуючи гістограму № 2 (мал. 2) стану фізичного збереження блоків книг західноєвропейських видань, можна зробити висновок, що більша їх частина (56%) збереглася

дуже добре і має високі коефіцієнти (0,8-1). Ці видання на високоякісних сортах паперу виготовлених із ганчір'я або деревинної маси високим вмістом целюлози, що мають високу потенційну тривкість.

Дефекти, зумовлені технологією виробництва притаманні паперу 39% усіх видань, що мають $K_{\text{ф}}$ від 0,4-0,6. Найтипівішими з них є жовті плями – «фоксінги», які зустрічаються із різною частотою по всьому об'єму блока; пожовтіння паперу в тексті внаслідок дифузії компонентів друкарських барвників у пористу структуру паперу; пожовтіння через недосконале проклеювання; незначна забрудненість сторінок від користування книгою. Такий папір не втратив механічної міцності і може зберігатися тривалий час.

Суттєве пожовтіння як наслідок перебігу процесів хімічної деструкції, втрата механічної міцності від інтенсивної експлуатації («зачитаність»), механічні пошкодження, наслідки минулого надмірного зволоження (жовті плями від води, сліди мікологічного пошкодження) – типовими для 3,5% документів, стан фізичного збереження блока яких оцінено коефіцієнтами 0,3-0,5. Для таких книг треба планувати реставраційні заходи. У поточний момент їх необхідно законсервувати. Негайної реставрації потребує 0,8% фонду, що має суттєві мікологічні пошкодження.

Гістограма № 3 (мал. 3) стану фізичного збереження західноєвропейських видань свідчить, що 8% книг збереглися дуже добре (відповідні коефіцієнти 0,9-1). Основний масив книг (85%) – коефіцієнтами 0,5-0,9 має різноманітні дефекти й пошкодження зовнішнього оформлення. Ремонт оправи значно покращить стан їх фізичного збереження.

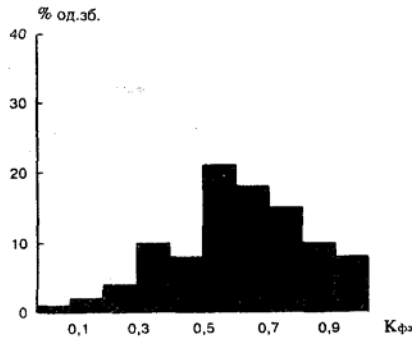
7% книг перебувають у незадовільному стані як щодо зовнішнього оформлення, так і паперу. Ці видання із зіпсованими оправами й папером, що характеризується низькою потенційною тривкістю. Такі книги потребують заміни оправи і при подальшому зберіганні – суворого дотримання параметрів температурно-вологісного й світлового режимів. Особливої уваги вимагають 2,5% книг ($K_{\text{ф}}$ 0,1 – 0,3), що мають сліди мікологічного ураження, для 1,7% із них потрібна заміна оправи й дезінфекція, а для 0,8% – реставрація та дезінфекція. До документів, $K_{\text{ф}}$ яких не перевищує 0,33, належать книги, що втратили оправу (1,2% фонду). Для їх зберігання необхідні папки і контейнери. Звичайно, ці книжки слід оправити.

Заходи щодо покращання стану фізичного збереження західно-європейської літератури для подальшого довготермінового зберігання в книгосховищах НБУВ узагальнені в табл. 1.

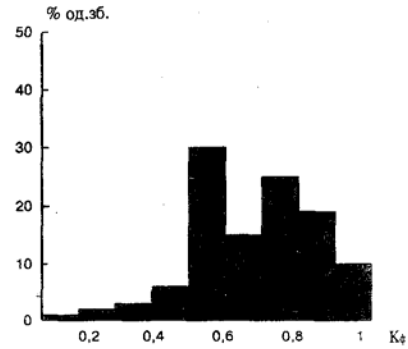

Таблиця 1
Заходи по забезпеченню фізичного збереження західноєвропейської літератури при її довготерміновому зберіганні

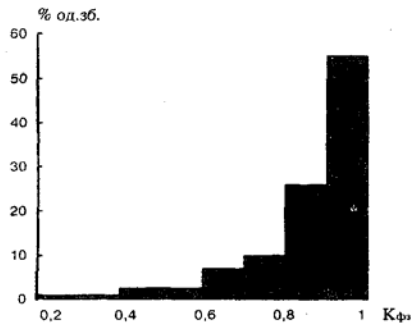
% од. зб.	Кількість од. зб.	Дефекти і пошкодження	Заходи по забезпеченню фізичного збереження
1,2	760	Відсутність дефектів зовнішнього оформлення	Нормативні умови зберігання
15,2	9120	Незначні дефекти оправи: механічні ушкодження кутів, спинки	Ремонт оправи (при умові наявності коштів). Обмеження користування. Нормативні умови зберігання
22,1	13260	Частковий відрив спинки від оправи; відрив оправи від блоку; забруднення	Ремонт оправи, гігієнічні заходи. Нормативні умови зберігання
31,6	18960	Частковий або повний відрив спинки від оправи; відрив оправи від блоку; часткова або повна втрата оправи; забруднення оправи; ентомологічні ушкодження	Ремонт оправи, заміна оправи. Нормативні умови зберігання. Ентомологічний контроль. Дезінсекція по рекомендації ентомолога
9,3	5580	Документи, що мають паперові оправи (журнали, брошури)	Оправлення із використанням потенційно тривких матеріалів
0,8	480	Оправи із комплексом пошкоджень від попадання в зону аварії. Сліди мікологічного ураження	Заміна оправи, дезінфекція
0,2	120	Цінні документи в шкіряних або пергаментних оправах; із зіпсованою оправою; без оправи	Оправлення, ремонт оправи, гігієнічні заходи, зберігання в папках або контейнерах
95,7	57420	Книги, що видані на потенційно тривкому папері	Нормативні умови зберігання
3,5	2100	Сучасний, потенційно нетривкий папір; папір із мікологічним ураженням	Нормативні умови зберігання, дезінфекція
0,8	480	Забрудненість сторнок; сліди від минулого намокання; мікологічне ураження; втрата механічної міцності	Дезінфекція, реставрація

Мал. 1. Гістограма розподілу коефіцієнтів фізичного збереження зовнішнього оформлення книг із колекції західно-європейської літератури.

Мал. 3. Гістограма розподілу загальних коефіцієнтів фізичного збереження книг із колекції західно-європейської літератури.

Мал. 2. Гістограма розподілу коефіцієнтів фізичного збереження блоку книг із колекції західно-європейської літератури

У цілому стан фізичного збереження оглянутої масиви західно-європейської літератури слід вважати задовільним, що зумовлено високою якістю і потенційною тривкістю матеріальної основи документів. В умовах НБУВ вони можуть зберігатися тривалий час без суттєвих змін фізичного стану. Для його поліпшення необхідно виконати запропонований комплекс заходів, приділяючи особливу увагу опрацюванню та реставрації.

Примітки

1. ГОСТ 7.50-90. СИБИД. Консервация документов. Общие требования, введен 01. 01. 91.
2. Организационно-распорядительная документация Библиотеки Академии наук СССР. — Л., 1987. — С. 111-118.
3. Консервация и реставрация книг: Метод. рекомендации (Сост. С.П. Булавина, Т.А. Доманская, Н.К. Николаева, В.Н. Стеблевский). Всесоюз. Гос. б-ка иностран. лит-ры. — М., 1987. — 210 с.
4. Новикова Г.М., Скобцев І.С. Кількісна оцінка стану фізичного збереження бібліотечних фондів /Бібл. вісн. — 1996. — № 3. — С. 15-18.